

Отримано: 9 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 25 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2019 р.

e-mail: lorena_18@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-161-164

Пилипюк Л. А. Експлікація авторської свідомості у творах Оноре Бальзака. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 161–164.

УДК 82.3:821.33.1

Пилипюк Лариса Анатоліївна,

кандидат філологічних наук, доцент, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ЕКСПЛІКАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРАХ ОНОРЕ БАЛЬЗАКА

Проблема автора, способи вираження авторської свідомості, авторська ідентичність і репрезентація, зв'язок і взаємодія автора і героя, автора і читача – предмет наукової рефлексії провідних літературознавців. Осягнення авторського задуму, виявлення авторської оцінки – це шлях до розуміння художнього змісту твору. Авторська позиція завжди виражається в тексті, в системі художніх образів-характерів, сюжетній, композиційній структурі. Концепція автора – це внутрішній стержень, навколо якого групується вся стилістична система твору. Свідомість автора є свідомість свідомості, що охоплює свідомість героя та його світ. Виразником свідомості є автор-творець, результатом – художній твір. Форми вираження авторської свідомості залежать від індивідуальності письменника.

Ключові слова: авторська свідомість, модель авторської свідомості, світогляд, читач, пізнання, моделювання.

Larysa Pylypiuk,

PhD (Philology), Associate Professor, Lutsk National Technical University,

AUTHOR CONSCIOUSNESS EXPLICATION IN HONORE BALZAC'S WORKS

The problem of the author, ways of expressing the author's consciousness, author's identity and representation, communication and interaction between the author and the hero, the author and the reader – the subject of scientific reflection of leading native literary scholars. This problem is one of the most complex and multilateral, despite the fact that the range of studies devoted to studying the problem of the author, the author's presence in the text is wide and diverse. Understanding the author's intention, revealing the author's assessment – is the way to understanding the artistic content of the work. The category of author's consciousness has become a priority, since it is aimed at the specificity of artistic consciousness of a separate historical-literary period, direction, genre in modern literary studies. Consciousness of the author is the consciousness of consciousness, covering the consciousness of the hero and his world. Author-creator is a spokesman of consciousness, the result – the work of art – the result of creative individuality. Forms of expression of the author's consciousness also depend on the individuality of the writer. The dynamics of theoretical explication of the category of author's consciousness in modern literary criticism is rather promising and requires new searches for a method of adequate interpretation.

Key words: artistic text, reader, reader's perception, author, author's model, interpretation, understanding, reception.

Постановка проблеми. Поняття автор та свідомість автора останнім часом набувають широкого обговорення у літературознавчих дослідженнях. Посилена увага філологів до проблеми обумовлена двома основними чинниками: розвиток літератури в аспекті концентрації уваги на індивідуальному характері творчості й різноманітних формах поведінки автора у творі, а також тенденція розглядати літературний твір водночас у двох ракурсах: як особливий простір і як певне висловлювання, представлене у вигляді діалогу автора з читачем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема автора, авторська свідомість та форми її вираження викликали нову хвилю інтересу до вивчення даного питання в літературознавстві. Теоретичні розробки категорій “образ автора”, “авторська свідомість” М. Бахтіна, В. Виноградова, І. Карпова, Б. Кормана, Р. Барта, А.Ткаченко знаходять подальший розвиток в сучасних дослідженнях Л. Бутакової, Т. Галкіної, Н. Пращерук, П. Приходченко та інших вчених.

Формулювання цілей статті, постановка завдань. Розгляд авторської свідомості в якості предмета вивчення потребує осмислення не тільки сутності цього поняття, але і його залежності від такої важливої літературознавчої категорії, як художній текст.

Мета нашого дослідження – проаналізувати основні теоретичні погляди на проблему авторської свідомості у творі, проаналізувати основні форми вираження авторської свідомості в прозі Оноре Бальзака та їх ролі в організації художнього світу письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погляди на категорію автора та авторської свідомості на різних етапах розвитку літературознавчої науки виявляються диференційованими. “Авторська позиція у творі, на думку Л. Килимник, – це художнє вираження ставлення автора як особистості до дійсності, що включає, по-перше, позицію письменника в реальній дійсності, яка відображена у творі (задум, проблематика, аналіз життєвих явищ тощо), та, по-друге, авторську позицію в самому творі” [3, с. 390].

Дві опозиції чітко простежуються у літературознавстві: заперечення авторської присутності у створеному ним творі і його визнання [16, с. 37-42]. До числа дослідників, які заперечують присутність автора в тексті, відносять Р. Барта, який вважає, що книга і автор розташовуються на загальній осі, яка орієнтована на “до” і “після”: автор як би виношує свій твір, тобто передує йому (мислить, страждає, живе для нього), як “батько передує синові” [5, с. 387]. Інша частина вважає, що при читанні художнього твору необхідно виявити організуючий центр тексту, зрозуміти те, що хотів донести автор до читачів, що він “заклав” у своєму творі. Літературний твір І.-А. Тен розглядає окремо від свого творця: “є тільки люди, які створюють образи і слова відповідно до потреб своїх органів і особливим складом свого розуму” [18, с. 73]. О. Мельничук доводить, що все підпорядковано авторському задуму в світі твору. Автор проявляється в тексті “з різним ступенем виразності в залежності від його задуму” [16, с. 41]. К. Юнг ділить художні твори на два види: твори, потаємна натура яких “проявляє сама себе і голосно заявляє про речі, які він ніколи не ризикнув би вимовити” [19, с. 221–222]. У цьому випадку

автор не є творцем, “він усвідомлює, що стоїть нижче свого твору або поруч з ним – немов підпорядкована особистість, що потрапила в поле тяжіння чужої волі” [19, с. 221–222]. Інші твори виникають “цілком із наміру і рішучості автора досягти з їх допомогою того чи іншого впливу” [19, с. 221–222].

Дослідники виділяють два види авторської присутності в художньому творі. Перший вид О. Мельничук пов’язує із розумінням образу автора читачем в буквальному сенсі: “образ”, за визначенням В. Даля, – це “вид, зовнішність, його зображення” [9, с. 614]. Другий вид – із рефлексією, відображенням певної моделі, яку створив автор, відображенням свого розуміння світу, ставлення до дійсності [12, с. 11]. До даної групи належать такі поняття, як “авторська інтонація”, “авторська модальність”, “авторська свідомість”, “авторський початок”.

М. Бахтін представляє абсолютно нову концепцію автора як учасника художньої події. Він “повинен перебувати на межі створеного ним світу як активний творець, бо вторгнення його в цей світ руйнує його естетичну стійкість” [6, с. 18]. О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв називають образом автора особистість автора-творця, яка знаходить свій вияв у формі певної світоглядної позиції (точки зору), що стоїть за всім зображеним у творі та зв’язує його вираженням певної концепції світу й людини. А. Коваль зазначає, що “образ автора художнього тексту твориться так само, як і образи персонажів. Правдивість, з якою він формується, – це художня, а не фактична правда. На перший план виходить істинність розуму і чуття автора, а не біографічні подробиці. Образ автора в художньому творі проявляється в усьому: в сюжеті, композиції, пейзажі, портреті, деталі, у способах поєднання цих компонентів” [4, с. 37].

Важлива думка В. Кухаренко про те, що автор, як конкретна реальна особистість зі своєю біографією, характером і автор, представлений в образі автора, не зовсім тотожні. Образ автора, на відміну від особистості письменника, на рівні з образами персонажів входить у художню структуру твору. Образ автора у художньому творі дещо ідеалізований.

Перед читачем відкриваються різні види авторської свідомості: “прояв авторського світогляду, тобто системи гранично узагальнених поглядів людини на світ і своє місце в ньому, а також обумовлені цими поглядами його основні життєві позиції, переконання, ціннісні орієнтації” [16, с. 52]. В художньому творі маємо певне “відображення” авторської свідомості, “закодоване в тексті за допомогою мовних і композиційних засобів” [16, с. 52], оскільки, будь-який художній твір є відображенням авторської свідомості і його породження [8, с. 159–162]. Модель авторської свідомості – це аналог, який замінює авторську свідомість в процесі сприйняття тексту читачем, реконструюється, моделюється ним. Автор “кодує” інформацію, відображаючи свої погляди на ті чи інші проблеми, а читач в процесі пізнання повинен не тільки “декодувати”, а й “моделювати” цю інформацію.

Осягнення авторського задуму, виявлення авторської оцінки – це шлях до розуміння художнього змісту твору. Авторська позиція завжди виражається в тексті, в системі художніх образів-характерів, сюжетній, композиційній структурі. Концепція автора – це внутрішній стрижень, навколо якого групується вся стилістична система твору.

В сучасному літературознавстві категорія авторської свідомості стала пріоритетною, оскільки спрямована на специфіку художньої свідомості окремого історико-літературного періоду, напряму, жанру; на аналіз конкретно-індивідуальних типів авторської свідомості. “Свідомість автора є свідомість свідомості, що охоплює свідомість героя та його світ, свідомість, що охоплює й завершує цю свідомість героя моментами, які зробили б фальшивою цю свідомість” [6, с. 14]. Виразником свідомості є автор-творець, результатом – художній. Форми вираження авторської свідомості залежать від індивідуальності письменника.

Аналіз окремого твору буде неповним без осмислення авторської свідомості. Авторська свідомість здатна охопити свідомості персонажів, нараторів, виявлятися на рівні образів, мотивів, жанрово-стильових і композиційних особливостей, створити у читача ілюзію пізнання “реального” автора, але “з кожною новою трансформацією автор є собою, а тоді кимось іще” [21, с. 374]. Він виходить за межі власного “я” навіть тоді, коли пише про себе; він водночас перебуває в тексті і за межами, він ніби існує на межі створеного світу.

Формуючи свій образ автора на основі прочитаного тексту, читач залучатиме свої знання для створення в своїй уяві цілої авторської свідомості. Але це завжди буде лише авторська свідомість у рецепції читачької свідомості.

Авторська свідомість – це метатекстуальна категорія, яка, з одного боку, охоплює поняття автора-творця (біографічного автора), а з іншого боку, через текстуальний простір, передбачає поняття лімінального автора, який при появі самого тексту реалізується як автор-концепт, автор-суб’єкт. Образ автора – це “чистий” автор, витворений лише на основі прочитаного тексту, автор, якого сприймає читач. Авторська свідомість починає існувати в рецепції читачької свідомості.

Часто у творах Бальзака автор ховається за своїх героїв, іноді зливається з героєм, їхніми вустами подає оцінку подій, надаючи читачу право самому розібратися у тій чи іншій ситуації. Логіка розвитку сюжету, побудова опису та діалогу, вибір пейзажу та інша інформація – все це стає формою і змістом вираження позиції автора. Авторське сприйняття світу проявляється на всіх рівнях літературного твору: чуттєвою основою переживань, авторською емоційністю, логікою відбору та розташування художнього матеріалу, ракурсом бачення. Бальзак веде читача за собою, а читач, якого веде автор, вносить у твір власні емоції, почуття, думки, заявляючи про рівноправність із головним суб’єктом літературної комунікації – автором. Ю. Лотман узагальнив позицію читача в процесі сприйняття художнього тексту: “Читач вносить у текст свою особистість, свою культурну пам’ять, коди й асоціації” [15, с. 112].

У свідомості кожного читача відображається свій Гамлет, Гобсек, Дон Кіхот, проте Гамлет один – Шекспіра, Гобсек – Бальзака, Дон Кіхот – Сервантеса. Вони – інваріанти, а їхні реципієнти варіюють художню інформацію, закладену в образи автором-творцем. Багатоваріантність сприйняття обумовлена зустріччю творів з різними епохами, особистісним досвідом читачів. Художнє сприйняття відбувається в процесі діалогу, один з учасників якого – автор твору, інший – його читач. Діалогічність, як її розумів М. Бахтін, є головною відмінністю художнього сприйняття: “Для пояснення існує одна свідомість, для розуміння – дві свідомості, два суб’єкти. До об’єкта не може бути діалогічного ставлення, тому не може бути й діалогічних стосунків. Розуміння завжди діалогічне” [6, с. 318]. Діалогічне розуміння передбачає обмін емоціями, почуттями, думками, ідеями.

Сприйняття літературного твору – реакція читача на реакцію автора, які, за визначенням М. Бахтіна, є синонімами естетичної діяльності: “Реакція, що безпосередньо стосується предмету, не може бути естетично продуктивною, а лише

пізнавальною та етичною, естетична реакція є реакцією на реакцію, не на предмет і сенс самі по собі, а на предмет і сенс для даної людини, відповідні цінностям даної людини” [6, с. 17].

Читач замикає собою естетичний ланцюжок, започаткований автором, і тільки від нього залежить, чи зможе він оцінити естетичні переваги твору, відчутти справжню художню насолоду. В. Ізер вважав, що “літературний твір має два полюси, які називаємо художнім та естетичним: художній стосується тексту, створеного автором, а естетичний вказує на його реалізацію, яку здійснює читач. Твір щось більше, ніж текст, тому що текст оживає тільки тоді, коли він реалізується, а крім того, ця реалізація в жодному разі не є залежною від індивідуальних рис читача” [2, с. 349].

Авторська емоційність у ставленні до подій і героїв виконує значно складнішу функцію, ніж настанова на назву твору чи його обсяг. Емоції, які читач отримує в процесі естетичного сприйняття, відрізняються від емоцій, що з’являються за звичайних життєвих обставин. П. Якобсон вважав, що “обурення, смуток, які виникають при сприйнятті твору мистецтва, забарвлюються інакше, ніж тоді, коли вони виникають у контексті реальних людських стосунків” [20, с. 59].

Всі твори Бальзака, особливо його зрілі творіння, – це постійне відображення людської сутності. Авторська філософія життя позначається в описах міста, вулиці, двору, стіни, будинку, меблів... Перш ніж говорити про людей, автор дає нам можливість побачити і відчутти сліди людського життя. І сліди ці позначають характери. На самому початку “Батька Горіо” автор звертається з питанням, яке може видатися дивним: “Чи буде зрозуміла ця історія за межами Парижа?” Дійсно, в подальшому, все дихає Парижем. “Вулиця Сен-Женев’єв – як бронзова рама, єдина, що може підійти до цього оповідання, до сприйняття якого готують читача сумні тони і значні думки”. Опис вулиці – це поетичне обрамлення роману, колорит та ідеї переплітаються, допитливий спостерігач, в той же час, художник.

Композиції кожного твору Бальзака мають характерні, суттєві особливості. Громіздкий початок його оповідань. Він не може обійтися без досить докладних описів. Кожна деталь виявляє перед вами “дріб’язкові жахи” буденного життя. Не подробиці самі по собі займають Бальзака, а те, що вони виражають, їх зміст. У речей своє дихання, свої взасмини, своє тихе життя. В позначенні цього сенсу – надзвичайна точність бальзаківської мови.

Сутність справжнього мистецтва Бальзака бачив у силі впливу на читача. Посднуючи образ і думку, ліричне хвилювання і сміливу дію, він ставив перед собою мету глибоко впливати на ум та серця. Бальзака підкорює свого читача істинністю, характерністю, внутрішньою силою оповіді. Читаючи твори Бальзака, ми сприймаємо авторський образ як образ свого співрозмовника. Ми не бачимо і не чуємо автора, але ми відчуваємо його присутність, сприймаємо його внутрішній голос. Образ автора є обов’язковим компонентом естетичного переживання і збагачується у процесі читання. Процес прочитання закінчується, події та герої творів поступово можуть забуватися, проте відбиток у нашій душі залишає саме авторська особистісна активність, цей відбиток і є “образ автора”. Образ автора у свідомості читача конкретизується й поглиблюється завдяки його творам, свідченням сучасників.

Окремий образ, деталь, пейзаж, характер може служити засобом вираження певної ідеї у взаємозв’язку з іншими характеристиками, деталями, образами. Образи, що викликають емоційний відгук, змушують переживати, проживати кожен вигаданий ситуацію, приймають на віру, стають своїми або викликають жвавий протест. Художні образи – це засіб втілення авторського погляду на світ. Сама модель світу розкриває авторське ставлення. І. Ільїн зауважує, що “у кожного письменника-художника є свій особливий творчий уклад, свій спосіб задумувати твір, виношувати його і втілювати його в образи (увяляти свій задум), своя манера бачити, відчувати, бажати і зображати побачене, почуте, бажане, як би свої художні окуляри” [11, с. 21].

Автор, виходячи зі своїх індивідуально і соціально-обумовлених ціннісних мотивацій, закладає в текст інтерпретаційні програми, в той час як читач, реалізує її, долучаючись тим самим до авторської системи цінностей і розділяючи авторську позицію по відношенню до предмету зображення.

Проблема автора, способи вираження авторської свідомості, авторська ідентичність, зв’язок і взаємодія автора і героя, автора і читача – є однією з найбільш складних і багатосторонніх. Аналіз літературно-критичних матеріалів дозволяє стверджувати, що динаміка теоретичної експлікації категорії авторської свідомості в сучасному літературознавстві є доволі перспективною, хоча багато питань наразі залишаються відкритими та потребують нових пошуків способу(ів) адекватної інтерпретації.

Література:

1. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури: [підручник] / за наук. ред. Олександра Галича. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
2. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.*; [під ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп.]. Львів: Літопис, 2002. С. 349–366.
3. Кілімнік Л. Автор як точка зору на світ і особливості його художнього вираження. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць*. Вип. 27. Ч. 2 / редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. Київ: Акцент, 2007. С. 389–397.
4. Коваль А. П., Конторчук Г. К. Композиційна роль образу автора у публіцистиці. *Особливості мови і стилю засобів масової інформації*. Київ: Вища школа, 1983. С. 36–50.
5. Барт Р. Избранные произведения: Семиотика: Поэтика / пер. с фр.; сост., общ. Г. К. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. 615 с.
6. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности. *Литературно-критические статьи* / [сост. С. Бочаров и В. Кожин]. Москва: Худож. лит., 1986. 543 с.
7. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование: моногр. Текст. Барнаул: Изд-во Алт. унта, 2001. 322 с.
8. Гацура Н. И. Особенности авторского сознания в разножанровых произведениях О. Хаксли. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. Волгоград: ВГПУ, 2010. № 10. С. 159–162.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. Москва: Русский язык, 1998. Т. 2. И – О. 779 с.
10. Закс Л. А. Художественное сознание [Текст]: монография. Свердловск: Урал. университет, 1990. С. 74.
11. Ильин И. А. Одинокий художник. Статьи. Речи. Лекции. Издательство: Москва: Искусство, 1993. С. 21.
12. Копытов О. Н. Образы автора и авторское начало: разграничение и области применения понятий. *Вестник Томского государственного университета*. Томск: ТГУ, 2010. № 334. С. 11–14.
13. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. Москва: Просвещение, 1988. – 192 с.
14. Лихачев Д. С. Литература – Реальность – Литература. *Избранные работы*: в 3-х т. Ленинград, 1987. Т. 3. 519 с.

15. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Москва: Языки русской культуры, 1999. 412 с.
16. Мельничук О. Повествование от первого лица. Интерпретация текста. Москва: МГУ, 2002. 208 с.
17. Прозоров В. В., Хализев В. Е., Бройтман С. Н. и др. Автор. *Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины*: учеб. пособие / под. ред. Л. В. Чернец. Москва: Высш. шк.: Академия, 1999. 556 с.
18. Тэн И. А. История английской литературы. Введение. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: Трактаты, статьи, эссе*. Москва: Изд-во Моск. унив., 1987. С. 73.
19. Юнг К. Про ставлення аналітичної психології до поетико-художньої творчості. *Зарубіжна естетика і теорія літератури*. Москва, 1987. 230 с.
20. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия. Москва: Искусство, 1964. 88 с.
21. Bravo N. F. Doubles and Counterparts. *Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes* / ed. by P. Brunel. London and New York: Routledge, 1996. P. 343–382.